

УДК 2-67:321.7

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.4.8>**Христокін Геннадій Володимирович,***доктор філософських наук,**професор кафедри політології, соціології та філософії**Державного університету «Київський авіаційний інститут»**orcid.org/0000-0002-2663-3055**xristokingena@gmail.com*

КРИЗА СВІТОВОГО ПРАВОСЛАВ'Я В ПОСТСЕКУЛЯРНУ ЕПОХУ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У статті проведено соціально-філософський аналіз сучасного стану православ'я в контексті постсекулярної доби та глобальної кризи демократії. Показано, що конфлікт між українськими православними юрисдикціями має не лише внутрішньоцерковний, а й цивілізаційно-ідеологічний вимір, який відображає зіткнення світових тенденцій – демократичного і авторитарного, глобалістського і традиціоналістського, модерного і постмодерного. За допомогою залучення концептів постсекулярності Ю. Габермаса та Ч. Тейлора розкрито, як релігійні дискурси знову стають чинником суспільної комунікації та політичної легітимації. На основі ідей К. Шмідта, Дж. Мілбанка та К. Говоруна показано, що сучасні політичні ідеології мають теологічні корені, а православ'я опинилося в епіцентрі нового зіткнення ідентичностей. Аналізуються причини системної кризи світового православ'я – розкол єдності, етнофілетизм, політизація, авторитарність і фундаменталізм. Український випадок трактується як концентрований вираз глобальної кризи, у якому зійшлися три типи православного консерватизму: відкритий (Вселенський патріархат), закритий (більшість помісних церков) та імперсько-фундаменталістський (Російська православна церква). Показано, що вихід із конфлікту можливий через формування сучасної соціальної доктрини, діалогічного богослов'я і спільного бачення місії Церкви в умовах війни, секуляризації та демократичних викликів. Автор робить висновок, що українське православ'я має потенціал стати не ареною конфлікту, а простором єдності, духовної зрілості та громадянської відповідальності, якщо зуміє інтегрувати цінності свободи, гідності й спільного блага у власній теологічній традиції.

Ключові слова: українське православ'я, світове православ'я, постсекулярність, ідеологія, геополітика, Православна церква України, Українська православна церква, фундаменталізм, консерватизм, демократія, авторитаризм, спільне благо, релігійна ідентичність.

Khrystokin Hennadii,*Doctor of Philosophical Sciences,**Professor at the Department of Political Science, Sociology and Philosophy**Kyiv Aviation Institute (State University)**orcid.org/0000-0002-2663-3055**xristokingena@gmail.com*

THE CRISIS OF GLOBAL ORTHODOXY IN THE POST-SECULAR AGE: THE UKRAINIAN CONTEXT

The article offers a socio-philosophical analysis of the current state of Orthodoxy within the context of the post-secular era and the global crisis of democracy. It argues that the conflict between Ukrainian Orthodox jurisdictions is not merely an internal ecclesiastical dispute but a reflection of broader civilizational tensions – between democracy and authoritarianism, globalism and traditionalism, modernity and post-modernity. Drawing on Jürgen Habermas's concept of the post-secular society and Charles Taylor's idea of the secular age, the author shows how religious narratives have returned to the public sphere, influencing political legitimacy and cultural self-understanding. Using the theological insights of Carl Schmitt, John Milbank and Cyril Hovorun, the study highlights the theological

foundations of modern ideologies and explores the systemic crisis of world Orthodoxy, marked by schisms, ethnophyletism, politicization and fundamentalism. The Ukrainian case is presented as a condensed reflection of this global crisis, where three models of Orthodox conservatism – open, closed and imperial-fundamentalist – collide. The paper concludes that overcoming division requires the elaboration of a modern social doctrine and a theology of dialogue capable of reconciling church and society. Ukrainian Orthodoxy is seen as a potential source of spiritual unity and civic maturity, provided it integrates the principles of freedom, dignity and the common good into its theological and institutional life.

Key words: Ukrainian Orthodoxy, global Orthodoxy, post-secularity, ideology, geopolitics, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church, fundamentalism, conservatism, democracy, authoritarianism, common good, religious identity.

Основний текст статті. Сучасні соціально-філософські дискусії про характер нашої епохи описують її різними термінами – «постпост-модерність», «метамодерність». Не так важливо, якими концептами ми будемо описувати ситуацію сучасності, як ми її назвемо, важливо усвідомити, що прямо на наших очах світ динамічно змінюється, демонструє гострий конфлікт між метанаративами основних учасників. Ми живемо в добу нового конфлікту ідеологій, національних та імперських культур, зіткнення картин світу регіональних лідерів, культурних воєн, протистояння релігій і церков. Різні країни, культури та соціальні групи активно звертаються до дискурсів та ідеологій домодерного, модерного та постмодерного типу; конфлікт між ними становить особливість нашого часу. Стрімкі зміни світу породжують запит на релігійні дискурси, які б надавали стратегії виживання.

Ще одним незаперечним фактом сучасності є також те, що період західного лідерства й домінування США у світі завершується (Haass, 1997; Kupchan, 2002; Zakaria, 2008; Kupchan, 2012). На наших очах у конфліктах, кризах і війнах народжується багатополарний і постглобалістичний світ (Todd, 2002; Wallerstein, 2004; Attali, 2006). Основною лінією цієї трансформації є побудова нової конфігурації відносин як усередині країн колективного Заходу, так і між Заходом і Глобальним Півднем. Це світ несподіваних союзів і розривів між сильними геополітичними гравцями та блоками країн, які змагаються за ресурси, вплив і території. Країни Глобального Півдня шукають власного місця в багатополарному світі; у пошуку ідентичності вони звертаються до ідеологій і метанаративів, конфлікти між якими визначають сучасність. Релігійні процеси є невід’ємною частиною цих світових трансформацій: для обґрунтування політичних амбіцій держави

залучають релігійні дискурси, які часто стають мовою політики, водночас релігії переймають політичні мови, щоби утвердити й захистити себе. Юрген Габермас (Habermas, 2006, p. 1–25; Габермас, 2012) і Чарльз Тейлор (Тейлор, 2020) запропонували ідею постсекулярного, через що показали те, як сучасний світ знову стає релігійним, як приховані релігійні концепти та впливи значною мірою зумовлюють складні політичні процеси.

Християнська теологія не залишилася осторонь осмислення сучасності. У працях К. Шмідта, Д. Мілбанка, К. Говоруна було показано, що за різними версіями політичних ідеологій можна виявити різні типи богословських уявлень. За доктринами лібералізму (неолібералізму) та консерватизму (неоконсерватизму), модерним і архаїчним мисленням, ідеями демократії та авторитаризму, ідеологіями глобалізму та глобального консерватизму християнські теологи виявляють незримую присутність релігійних принципів і доктрин (Milbank, 1990; Говорун, 2019; Денисенко, 2020). Це означає, що в конфліктності метанаративів сучасного світу присутній богословський вимір.

Критика неолібералізму вже стала нормою у християнській теології. Але важливою тенденцією останніх років є глобальна ультраконсервативна реакція як відповідь на тривале домінування ліберальної демократії. Ця реакція проявляється по-різному: від політичного популізму й апеляцій до «традиційних цінностей» до встановлення авторитарних режимів, які звертаються до релігійно-етичних обґрунтувань власної легітимності. Хоча ці явища неоднорідні, у багатьох випадках їх супроводжує релігійна риторика, яка обґрунтовує культурну й політичну опозицію неолібералізму та глобалізму.

Експерти відкрито говорять про «відкат демократії» (democratic backsliding).

Це означає, що частина країн, які раніше були повними демократіями, перетворюються на «гібридні» чи авторитарні режими, а якість демократії в багатьох інших погіршується (Democracy Index; International IDEA). Демократичні країни й навіть регіони проходять спокусу авторитаризмом, архаїчним консерватизмом і популізмом. Політики всіх калібрів, від Орбана, Путіна, Ердогана до Трампа, приходять до влади під лозунгами повернення до традиційних цінностей, боротьби проти неолібералізму та глобалізму. Не буду дискутувати про переваги чи недоліки цих ідеологій, але під ударом опинилися базові ідеї, що сформувавши сучасний західний світ і які важливі для України – ідеї прав людини, свободи, цінностей громадянського суспільства, демократії, які знову треба захищати зі зброєю в руках.

Україна опинилася в епіцентрі зіткнення ключових глобальних суперечностей сучасного світу. Російська агресія радикально прискорила й загострила процеси, які, імовірно, розгорталися б повільніше. На теренах України зіткнулися вузлові та конфліктні суперечності сучасного світу: тут демократія зіткнулася з авторитаризмом; відкрите суспільство протистоїть «закритому» (контрольованому); громадянське суспільство на українській землі воює з неоімперським традиціоналізмом; національний рух протистоїть імперським амбіціям; ліберальний світопорядок увійшов у клінч з ідеями мультиполярності; постколоніалізм воює з неоімперіалізмом; глобалізм протистоїть ізоляціонізму; цінності прав людини проти цінностей «держави-цивілізації»; універсальні права vs. культурний релятивізм. Історія світу твориться в Україні, вона стала центральним вузлом глобальних суперечностей XXI століття, тут вирішується те, яким буде майбутнє як Заходу, так і Глобального Півдня.

На фоні означених глобальних змін Україна швидко й вимушено трансформується. Багато суспільних процесів, які за інших умов тривали б десятиліттями, під впливом агресії прискорюються і спрощуються. Під загрозою опинилися не лише екзистенційне виживання української держави, під питанням не лише формування політичної нації, важливим і складним є питання про майбутнє України – які засади та цінності вона прийме.

Це складні питання, про які теологи мають міркувати (Папаниколау, 2024). Суспільні

очікування ставлять християнство перед хибною дилемою: під виглядом захисту «традиційних цінностей» стати на бік релігійного фундаменталізму чи підтримати неолібералізм. Від християнства чекають політичної визначеності. Наприклад, вислови нового папи, інших церковних лідерів часто трактуються як вибір між лібералізмом і консерватизмом. Але християнам важливо не загубитися: Церква справді не повинна уникати покликання здійснювати рефлексію над суспільними процесами, геополітичними змінами, міркувати про зв'язок між християнством, нацією і державою. Але більш глобально, теологи мають дати відповідь: як Церква відреагує на сучасні виклики, яким має бути її свідчення у XXI столітті, особливо в умовах кризи демократії і посилення архаїчного авторитаризму та консерватизму (Kalaitzidis, 2018).

У православ'ї немає єдиної та однозначної реакції на виклики сучасності. Залежно від положення в регіоні чи державі, виходячи зі ставлення до демократії та місцевих політичних звичаїв, помісні церкви мають досить різні, часом абсолютно протилежні позиції. Хоча загалом православні юрисдикції завжди були консервативними, у сучасній православній політичній теології цілком аргументовано доводиться сумісність православ'я і демократії, навіть більше, розглядаються авторитетні пропозиції щодо необхідності реформування церковних інституцій (Аржаковський, 2013; Kalaitzidis, 2018; Khrystokin, Lozovytskyi, 2023; Папаниколау, 2024; Христокін, 2024, с. 105–121). Проте на практиці ці важливі ідеї поширюються повільно: здається, що більшість помісних церков, хоча й користуються благами демократії, але вони залишаються внутрішньо інертними, консервативними структурами, що не поспішають змінюватися. Навпаки, на прикладі Російської православної церкви (далі – РПЦ) ми бачимо, що православ'я стало ідейною основою та інструментом авторитарного режиму в боротьбі проти глобалізму й неоліберальних трансформацій. Але і для значної частини поміркованих православних юрисдикцій, глобалістичний і неоліберальний світ виглядає чужим і непередбачуваним; вони віддають перевагу більш консервативним моделям суспільного розвитку. Підлаштовуючись під світові трансформації, православні помісні

церкви загалом уникають давати адекватні відповіді на виклики сучасності.

Важливим винятком стала позиція Вселенського Патріархату, яка закликає до осмислення ролі Церкви в сучасному світі та підкреслює важливість прав людини, гідності та свободи, громадянського суспільства, правової держави, важливості науки, філософії і продуманої екологічної політики для Церкви. У 2020 р. було представлено розгорнуту соціальну доктрину «За життя світу: На шляху до соціального етосу Православної церкви» (За життя світу). Позицію цього документа можна описати як **відповідальний консерватизм**, відкритий до проблем сучасності (Ishchuk, Khrystokin, 2022, р. 282–296; Христокін, Іщук, 2022, с. 63–76). Тоді як у низці інших юрисдикцій ми спостерігаємо зростання протилежного підходу – **хворобливого консерватизму та фундаменталізму**. Яскравим прикладом є РПЦ, яка тісно співпрацює з державними структурами, використовує риторичну захисту «особливої місії» Росії, легітиміє авторитарний режим Кремля. Це виглядає як прагнення РПЦ створити над собою захисний кокон російської держави проти зовнішнього впливу й сформуванню для свого захисту ідеологію «православного імперіалізму», суть якого у протиставленні РФ західному світу та війні проти модерну. Виглядає так, що РПЦ готує ідейне підґрунтя для світового конфлікту, в якому РФ буде виглядати як абсолютне добро, що протистоїть західній «цивілізації антихриста». У випадку з РПЦ – це не лише побудова релігійної імперії РПЦ в імперії Кремля («держави в державі»), але прагнення стати ядром «руського міра» і здійснювати геоімперське поширення РПЦ і РФ по всьому світу.

Ми можемо цілком виправдано констатувати, що світове православ'я опинилося в системній кризі. Чимало дослідників вказують на такі риси цієї кризи: розкол єдності (відсутність визнаного центру, конфлікт між Константинополем і Москвою, множинні автокефалії та їх невизнання); етнофілетизм (підпорядкування Церкви національним інтересам держав); політизація Церкви (використання православ'я як ідеології авторитарними режимами (РФ, Сербія)); нездатність виробити й соборно прийняти сучасне соціальне вчення (порівняно з католицизмом чи протестантизмом); відсутність соборності Церкви на практиці (Критський

собор 2016 р. та надання Томосу Україні продемонстрували неможливість загальноправославних рішень); нездатність дати адекватні відповіді на виклики модерності (православ'я часто дає реакційні відповіді на проблеми прав людини, релігійний плюралізм, постсекулярність); криза духовності та довіри (корупція, авторитарність і скандали серед ієрархів) (Fokas, 2012, р. 395–414; Demasopoulos, Papanikolaou, 2013; Fokas, 2017, р. 166–173; Prodromou, 2020–2023; Prodromou, 2021–2023). Тобто «системна криза» – це поєднання еклезіологічної, інституційної, ідентифікаційної та духовної криз, що проявляється в розколах, політизації і нездатності бути живим голосом Христа у глобальному світі.

Означена криза породжує зіткнення протилежних типів православного консерватизму, кожен з яких має окрему позицію щодо означених проблем: *відкритого консерватизму* Вселенського патріархату; *закритого консерватизму* більшості помісних церков; *агресивного імперського фундаменталізму* РПЦ. Також у зіткненні між Вселенським патріархатом і РПЦ можна розглядати протистояння двох типів універсалізму – екуменічного, пастирського, вселенського, з одного боку, та імперського, авторитарного й націоналістичного, з іншого. Порівняння програм і стратегій – документа «За життя світу» та рішень Всесвітнього російського православного собору – яскраво демонструє такі відмінності в підходах до сучасності і майбутнього (За життя світу; Шумило).

Означені тенденції зумовлюють постсекулярні культурні війни в середині православ'я. Зіткнулися одна з одною три культурні версії православ'я: *«руській мір»*, де православ'я є основою імперської ідентичності (архаїчний, фундаменталістський наратив РПЦ); *«ліберальне православ'я»*, що акцентує на правах людини, демократії, постсекулярному діалозі з модерністю (грецькі, західні богослови); *«національні православ'я»*, що поєднують релігійну ідентичність з національним будівництвом (Україна, Румунія, Грузія, Сербія). Зрештою, православ'я стає ареною зіткнення «великих історій»: нині взаємно у Вселенському православ'ї протистоять *імперський наратив* (РПЦ, Сербія), де православ'я стає опорою «традиційної цивілізації», що бореться проти Заходу; *національний наратив* (Україна,

Румунія, Грузія), у якому православ'я є чинником національної ідентичності та культурної емансипації; *глобально-єкуменічний нарратив* (Константинополь, грецькі богослови), які представляють православ'я як учасника глобального діалогу з іншими релігіями й модерністю; *анти-системний нарратив* (православні фундаменталісти, антиглобалісти), у якому православ'я стає bastiоном проти секуляризму, лібералізму та глобалізму. Як зазначає Елізабет Продрому, православ'я перетворилося на «геополітичний маркер»: через автокефалії, юрисдикції та союзи церкви виражають глобальні блокові поділи сучасного світу (Prodromou, 2023).

Українське православ'я перед загрозами і викликами. Українське православ'я опинилося в особливо складних умовах. У більшості ми звертаємо увагу на фасадну частину проблеми: акцентуємо, що воно перебуває в епіцентрі російської агресії, переживає антагонізм двох українських юрисдикцій. Ми більше акцентуємо увагу на тому, що православні України відчувають інформаційну й воєнну агресію, піддаються інтенсивному інформаційному тиску в соціальних мережах, є об'єктом уваги громадськості, перебувають у зоні інтересів держави та політичних сил, страждають від інертності церковних бюрократій і витримують жорстку міжюрисдикційну конкуренцію. Ми бачимо, що на православних обох юрисдикцій чиниться постійний тиск політичних, пропагандистських, інформаційних засобів, вони постійно під атакою міфів та фейків, що поширюються в медіа та соцмережах. Очевидно, що українське православ'я тривалий час перебуває в ситуації церковної, канонічної, богословської гострої полеміки. Українські православні, особливо духовенство, розриваються між обов'язками перед Христом, храмом, церковною адміністрацією, мирянами, державою, совістю, родиною, сумлінням і вірою; для викладачів це також обов'язки перед навчальним закладом, студентами, адміністрацією, навчальними програмами й наукою. Але ми звертаємо менше уваги на процеси, що відбуваються поза українським контекстом. А саме ці процеси дуже важливі, саме вони визначають багато внутрішніх проблем. По суті українське православ'я перебуває не лише в центрі світової православної кризи, але й у точці світового політичного

протистояння. Тут безпосередньо зіткнулися всі різновиди православного консерватизму. Тут увійшли у клінч всі можливі світові й православні міфологеми та метанаративи. Це унікальна ситуація, нічого подібного не спостерігається в інших помісних церквах.

Перебуваючи на вістрі світових процесів, фактично протягом трьох десятиліть українське православ'я розвивалося стихійно. Це деякою мірою пояснює брак реальних досягнень у сфері теології, соціальної доктрини, церковного лідерства. Основна частина зусиль юрисдикцій була спрямована на розбудову інституційного апарату: збільшення кількості приходів, підготовку кадрів, посилення впливу на суспільство й медіа. Це часто супроводжувалося використанням політичних зв'язків і державних ресурсів для власного підсилення та послаблення конкурентів. Продуманих стратегій реагування на світові зміни в українському православ'ї не було розроблено. Фокус був орієнтований переважно на внутрішньоукраїнські та внутрішньо-церковні проблеми (Христокін, 2025). Проте після 2014 р. й повномасштабного вторгнення 2022 р. українське суспільство і юрисдикції опинилися в нових історичних умовах.

Українські церкви реагували на ці виклики по-різному. Православна церква України (далі – ПЦУ) підтримала євроінтеграційний курс держави й проголосила боротьбу з імперськими нарративами. ПЦУ побудувала партнерські відносини з УГКЦ та має присутність у міжнародному релігійному співтоваристві. Проте ПЦУ переважно орієнтується на національний ідеал і не ставить перед собою важливих завдань осучаснення. Таку позицію ПЦУ можна схарактеризувати як *поміркований національний консерватизм*. Керівництво структури, пов'язаної з Московським патріархатом в Україні (далі – УПЦ), після 2022 р. офіційно дистанціювалася від РПЦ, але зберігає канонічні зв'язки з нею. Її ситуація для неї залишається невизначеною та складною. Вона представлена багатьма групами впливу, які нині перебувають у конфлікті. УПЦ не приймає змін, закривається від спілкування не лише з ПЦУ, але й з державою, навіть більше, свідомо йде на конфлікт із владою. Це приклад *консервативно-ізоляціоністської позиції*. Вихід із неї вимагає виважених, відповідальних і рішучих кроків, від яких керівництво УПЦ утримується.

На нашу думку, теологічні міркування про внутрішньоукраїнську релігійну ситуацію мають урахувати загальну ситуацію у світовому православ'ї. Не варто випускати з поля зору, якщо перемаже авторитаризм, популізм і архаїчний консерватизм, світ опиниться в умовах нового середньовіччя – стагнації та занепаду, де панує право сильного, а світ буде поділений на зони впливу. І невідомо, чи знайдеться в такому світі місце для України, якою буде доля українського православ'я. Для України найкращим є перемога відповідальної демократії, де громадяни, релігійні та громадські організації співіснують у мирі й співпраці – це і є втіленням громадянського суспільства. Але фактично православ'я опинилося у стані неготовності надати богословсько продуману відповідь на кризу західної демократії і глобальну геополітичну кризу; конфлікту архаїчно-імперського фундаменталізму й відкритого консерватизму, що розділяє православних на табори; відсутності в богословському арсеналі адекватної відповіді на війну між православними; неготовності піднятися вище корпоративних інтересів; конфлікту між національно орієнтованим і пострадянським православ'ям; відсутності стратегії розвитку та реформ православ'я. Ці нагальні завдання потребують теологічного осмислення та публічного обговорення.

Висновки. Українське православ'я в сучасних умовах постає не лише як внутрішня релігійна проблема, але як дзеркало і водночас епіцентр глобальних процесів, що визначають обличчя світового православ'я та міжнародної

політики. Конфлікт між ПЦУ та УПЦ є проявом не просто юрисдикційної боротьби, а зіткнення ширших ідеологічних, культурних і геополітичних суперечностей. У ньому відбиваються основні тенденції сучасності: криза демократії, наступ авторитарних режимів, глобальний пошук нової ідентичності в умовах постсекулярного світу. Українське православ'я концентрує в собі всі внутрішні проблеми світового православ'я – суперечність між відкритим і закритим консерватизмом, між традиціоналізмом і модернізацією, між церковною універсальністю та релігійним націоналізмом. Водночас воно виявилось втягнутим у глобальне геополітичне протистояння між Заходом і Росією, що надало богословським і канонічним суперечкам ще більшої гостроти. Така ситуація створює ризик остаточного розколу, проте водночас відкриває шлях до нової якості, якщо православ'я в Україні зможе подолати внутрішні суперечності та знайти основу для єдності. Вихід можливий лише через консолідацію українського православ'я навколо пошуку спільного блага, яке поєднує церковний і суспільний виміри. Лише тоді православ'я може стати чинником духовної єдності, культурної зрілості та демократичного розвитку України, замість бути інструментом політичних протистоянь і зовнішніх маніпуляцій. Таким чином, від здатності українського православ'я подолати власні розділення і набути мови діалогу залежить не тільки його майбутнє, але й внесок у розв'язання глобальної кризи православ'я та у формування нових орієнтирів сучасного світу.

Список використаних джерел:

- Аржаковський, А. (2013). *Що таке православ'я?* Київ: Дух і Літера.
- Attali, J. (2006). *A Brief History of the Future*. New York: Arcade Publishing.
- Бистрицький, С. (2020). *Публічний розум і демократія в постсекулярному світі*. Київ: Дух і Літера. URL: <http://bystrytsky.org/demdis19.htm>
- Demacopoulos, G., & Papanikolaou, A. (2013). *Orthodox Constructions of the West*. New York: Fordham University Press.
- Денисенко, А. (2020). *По той бік секулярного розуму: постліберальна політична теологія Джона Мілбанка*. URL: <https://tyzhden.ua/po-toj-bik-sekuliarnoho-rozumu-postliberalna-politychna-teolohiia-dzhona-milbanka>
- Democracy Index 2023: Age of Conflict. URL: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/?utm_source=chatgpt.com
- Ecumenical Patriarchate. (2020). *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church*. URL: <https://diaconia.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/FOR-THE-LIFE-OF-THE-WORLD-Toward-a-Social-Ethos-of-the-Orthodox-Church.pdf>
- Fokas, E. (2012). “Eastern” Orthodoxy and “Western” Secularisation in Contemporary Europe. *Religion, State and Society*, 40 (3–4), 395–414.
- Fokas, E. (2017). The European Court of Human Rights and Minority Religions. *Religion, State and Society*, 45 (3–4), 166–173.

- Габермас, Ю. (2012). *Віра і знання: філософські есе*. Київ: Дух і Літера.
- Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14 (1), 1–25.
- Говорун, К. (2019). *Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву*. Київ: Дух і Літера.
- Горохолінська, І. (2019). *Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності*. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.
- Haass, R. (1997). *The Reluctant Sheriff: The United States After the Cold War*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- International IDEA. (2023). *Global State of Democracy 2023*. URL: <https://iad.ngo>
- Kalaitzidis, P. (2018). *Orthodoxy and Modernity: Essays in Theology and Culture*. Geneva: WCC Publications.
- Khrystokin, H., & Lozovytskyi, V. (2023). Reform of Orthodoxy: Current Challenges and Tasks. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 43 (8), 1–18. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss8/2>
- Kupchan, C. (2002). *The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kupchan, C. (2012). *No One's World: The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn*. New York: Oxford University Press.
- Milbank, J. (1990). *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*. Oxford: Blackwell.
- Папаниколау, А. (2024). *Мистическое как политическое. Демократия и радикальная ортодоксия*. Київ: Дух і Літера.
- Prodromou, E. (2020–2023). Crisis of Unity in Global Orthodoxy. *Journal of Ecumenical Studies*.
- Prodromou, E. (2021–2023). Orthodox Geopolitics and Religious Diplomacy. *Brookings Institution Reports*. Washington, D. C.
- Prodromou, E. (2023). *Diplomacy, Geopolitics, and Global Orthodox Christianity in the Twenty-First Century*. Washington, D. C.: Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs.
- Тейлор, Ч. (2020). *Секулярна доба (у 3 т.)*. Київ: Дух і Літера.
- Todd, E. (2002). *After the Empire: The Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Zakaria, F. (2008). *The Post-American World*. New York: W. W. Norton & Company.
- Христокін, Г. (2024). Православна теологія сучасності: постановка проблеми та перспективні завдання. *Волинський Благовісник: богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії*, (12), 105–121. URL: https://vb.vpba.edu.ua/public/pdf/12_6.pdf
- Христокін, Г. (2025). *Причини та тенденції православного конфлікту в символічному полі українського суспільства*. URL: <https://sofyske-bratstvo.org/gennadij-hrystokin-prychyny-ta-tendencziyi-pravoslavnoho-konfliktu-v-symvolichnomu-poli-ukrayinskogo-suspilstva/>
- Шумило, С. (2024). «Звичайний фашизм», або «руський мір» Московського патріарха Кіріла як апологія антихристиянства, ксенофобії та насильства. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0018070.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

References:

- Arjakovskyi, A. (2013). *What is Orthodoxy?* Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Attali, J. (2006). *A Brief History of the Future*. New York: Arcade Publishing.
- Bystrytskyi, Y. (2020). *Public Reason and Democracy in the Post-Secular World*. Kyiv: Dukh i Litera. Retrieved from: <http://bystrytsky.org/demdis19.htm> [in Ukrainian].
- Demacopoulos, G., & Papanikolaou, A. (2013). *Orthodox Constructions of the West*. New York: Fordham University Press.
- Denysenko, A. (2020). *Beyond the Secular Mind: John Milbank's Postliberal Political Theology*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/po-toj-bik-sekuliarnoho-rozumu-postliberalna-politychna-teolohiia-dzhona-milbanka> [in Ukrainian].
- Democracy Index 2023: Age of Conflict*. (2023). The Economist Intelligence Unit. Retrieved from: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023>
- Ecumenical Patriarchate. (2020). *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church*. Retrieved from: <https://diaconia.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/FOR-THE-LIFE-OF-THE-WORLD-Toward-a-Social-Ethos-of-the-Orthodox-Church.pdf>
- Fokas, E. (2012). “Eastern” Orthodoxy and “Western” Secularisation in Contemporary Europe. *Religion, State and Society*, 40 (3–4), 395–414.
- Fokas, E. (2017). The European Court of Human Rights and Minority Religions. *Religion, State and Society*, 45 (3–4), 166–173.

- Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14 (1), 1–25.
- Habermas, J. (2012). *Faith and Knowledge: Philosophical Essays*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Hovorun, C. (2019). *Political Orthodoxy: The Doctrine that Divides the Church*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Horokholinska, I. (2019). *Post-Secularity: Philosophical and Theological Intentions of Modern Religiosity*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych National University. [in Ukrainian].
- Haass, R. (1997). *The Reluctant Sheriff: The United States After the Cold War*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- International IDEA. (2023). *Global State of Democracy 2023*. Retrieved from: <https://iad.ngo>
- Kalaitzidis, P. (2018). *Orthodoxy and Modernity: Essays in Theology and Culture*. Geneva: WCC Publications.
- Khrystokin, H., & Lozovytskyi, V. (2023). Reform of Orthodoxy: Current Challenges and Tasks. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 43 (8), 1–18. Retrieved from: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss8/2>
- Kupchan, C. (2002). *The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kupchan, C. (2012). *No One's World: The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn*. New York: Oxford University Press.
- Milbank, J. (1990). *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*. Oxford: Blackwell.
- Papanikolaou, A. (2024). *The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Russian].
- Prodromou, E. (2020–2023). Crisis of Unity in Global Orthodoxy. *Journal of Ecumenical Studies*.
- Prodromou, E. (2021–2023). Orthodox Geopolitics and Religious Diplomacy. *Brookings Institution Reports*. Washington, D. C.
- Prodromou, E. (2023). *Diplomacy, Geopolitics, and Global Orthodox Christianity in the Twenty-First Century*. Washington, D. C.: Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs.
- Taylor, C. (2020). *A Secular Age* (3 vols.) [in Ukrainian translation]. Kyiv: Dukh i Litera.
- Todd, E. (2002). *After the Empire: The Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Zakaria, F. (2008). *The Post-American World*. New York: W. W. Norton & Company.
- Khrystokin, H. (2024). *Orthodox Theology of Modernity: Problem Statement and Prospective Tasks*. *Volynskiy Blahovisnyk*, (12), 105–121. Retrieved from: https://vb.vpba.edu.ua/public/pdf/12_6.pdf [in Ukrainian].
- Khrystokin, H. (2025). *Causes and Tendencies of the Orthodox Conflict in the Symbolic Field of Ukrainian Society*. Retrieved from: <https://sofiyske-bratstvo.org/gennadij-hrystokin-prychyny-ta-tendenciyi-pravoslavnogo-konfliktu-v-symvolichnomu-poli-ukrayinskogo-suspilstva/> [in Ukrainian].
- Shumylo, S. (2024). “*Ordinary Fascism*” or the “*Russian World*” of Patriarch Kirill as an Apology for Anti-Christianity, Xenophobia, and Violence. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0018070.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 03.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025